

Abbasəli Əhmədov

İsgəndər ilə Çinin Xanlar xanı arasında olan yazışmalar, görüşmələr, çiyin-çiyinə qoşun yürütmələrindən yazdığı bölümde "Türk" kimliyi və coğrafiyasına başqa əsərlərindən daha çox işarə edibdir. Daranın İsgəndərə yazdığı namədə Daranın dilindən belə yazır:

«...»

(Əvvəli ötən sayımızda)

«...»

"Kürdün qızı var idi, gözəllikdə türk gözlü bir qolçaq, hindu xallı"

Eyni nağılın sonunda nağıl deyən Rum Qeyserinin qızını da "Çin Türkü" adlandırır:

«...»

"Çin Türkü çün bu maraqlı nağılı sınıq-salxaq dil ilə qoşdurdu"

Kəsrinin qızı, Dorəsti də yeddinci gecə ağ günbəzdə Bəhrəm şahı bir nağıl deyir. Bu nağılda bağın sahibi olan xacə bağındakı çeşmədə çimən gözəllərdən birini seçib sevir. Nizami o gözəli də "Çin Türkü" adlandırır:

«...»

"Çin Türkü lədən inci səpərlərkən bu minvalda bir həsb-i hal söylədi"

Xəmsədəki tarixi şəxsiyyətlərin arasında İsgəndər Nizaminin ən çox sevdiyi şəxsiyyətdir. Onca şahların arasında yalnız İsgəndəri peyğəmbərlik məqamında olduğunu yazır. Şərəf-namə ilə İqbalnamə əsərlərini də demək olar İsgəndərə ixtisas verib. Bu araşdırmanın diqqət mərkəzində olan isə İsgəndəri də sevib saydığı üzündən Nizami İqbalnamə əsərində "Türk" adlandırır:

«...»

"Yoxsa bir Rum papaqlı Türk Hindustanla Çində nə vaxt dövlət qurardı?"

İsgəndər ilə rusların üçüncü savaşı bölümünün ilk beytində də Nizami İsgəndəri "Türk" adlandırır:

«...»

"Bir başqa gün bu sultan əzəmətli Türk Çin dənizindən dağlara xeymə vurduqda"

Bu beytlərdə görüldüyü kimi Nizami ən çox sevdiyi tarixi şəxsiyyəti, Rumlu İsgəndəri, özündən birisi kimi bildiyinə görə Türk adlandırır. İsgəndər Nizaminin baxışında kamil insan kimi təqdim olunursa, Türk olmaq da bu baxımdan kamil insan olmaq deməkdir.

İqbalnamədə Sokrates adlı filosof xalqdan uzaq gəzərdi. Sualı olan onu axtarıb tapardı. Şah onu bir gün qulluğuna çağırtdı. Sokrates isə naz edib gəlmir. Nizami onun nazını bu beytdə beləcə yazır:

«...»

"Türk davranışlı hünərmənin nazından naz çəkən dövlət hörküb hoyuxmadı."

Sokrates şahın yolladığı elçiyə niyə xalqın arasına çıxmaq istəmədiyini dedikdən sonra, İsgəndər özü durub Sokratesin görüşünə gedir.

Şərəfnamə kitabında Nizami

istəyir. Xanlar xanı qəbul edib getdikdən sonra Türk ordusunu dağların arxasına gətirir. İsgəndərə bu durumu xəbər verdikdə Türklərə qarşı yağdırmağa başlayır:

«...»

"Dil açdı Türkləri qarğılamağa ki anadan olmayıb bir fitnəsiz Türk"

Keçmişlər düz deyib çinlilərdə vəfa, əhd olmayıb

Yalan deyil sizin sevginiz kindir Çin Türkünün qarnında bir düz bağirsacaq yoxdur,

Çinli Türkdə isə vəfa olsaydı, Dünyanın çətrin altına alardı."

na meydan oxumasını sərgiləyib musiqi bölümündə üstünlüyü Türk mədəniyyətinin Ozan musiqisinə verir:

«...»

"Oturmuş ədəblə hər bir ölkədən ustad musiqçilər, ustad rəqəslər

Dərin hisslərlə musiqçilər Ozan qanununda teli dilləndirir."

Nizami bu bölümde Xanlar xanını "Türk şah" adlandırır:

«...»

"Türk şah ölkənin seçilmişləri ilə xahiş-təmənna ilə şəhəriyara getdi."

Bu toydan sonra Xanlar xanı İsgəndərdən ayrılıb öz ölkəsinə

rumları və başqa özəlliklərini çox məhərdə oxucuya çatdırır. Eyni halda, bütün qonşuluqda olan başqa xalqların ruslara olan baxışının köklərini də ustalıqla açıqlayır. Nizaminin vaxtında qonşu xalqların ruslara olan baxışını dəqiqləşdirmək üçün onlardan neçə örnək gətirməliyik.

«...»

"Düşməndən intiqam almasa şah Allah imdad diləyənin köməyi olsun!

Görəsən Rus neçə günün içində Vurar Ruma ziyan bir də Əməmə

Nizaminin milli kimliyi və Vətəni

"O böyük Azərbaycan şairi, Türk oğlu Türkdür"

qayıtmalı olur. Nizami bu ayrılığı aşağıdakı üç beytdə beləcə ayıdır:

«...»

"Şahənşah azca yeri yazdıqda Çin Xaqanına beləcə işarə oldu

Ki o öz yurduna qayıtmalıdır Türklərin torpağına çapmalıdır Dünya fatehindən Türk sağollaşdı göz yaşlarıyla üzündə çay açdı."

Bu üç beytin strateji önəmi İsgəndərin vaxtında Çinin Türk torpağı olmasıdır. Nizami tarixin bunca önəmli faktlarını öz bədii yaradıcılığının gücü ilə Türkinin (türk dilini) dərbardan uzaq tutmağa çalışan bir çevrədə canlı saxlaya bilibdir. O Türkün coğrafiyasına Xəmsənən ən güclü, ən sevimli, ən qüdrətli, peyğəmbərlik məqamına çatdırmış bir tarixi şəxsiyyətinin, Makedoniyalı İsgəndərin dili ilə aşağıdakı üç beytdə işarə edir:

«...»

"Xəzər dağlarından Çin dənizinə Bütün nifusu Türk gördüm yerin üzündə

Baxmayaq Türk ilə Rum qohum olmadı, bir də ruslara olan kinləri rumlulardan çoxdır

Bu aşamada Türklərin savaşıyla Rusların ayağına su çiçəyi tökmək olar."

İsgəndər Çin xaqanından ayrıldıqdan sonra Xorasandan keçib öz yurduna dönməyi düşüncüdü. Ancaq Abxazların başçısı onun yoluna çıxıb rusların zülmündən İsgəndərə giley eləyir. O İsgəndərin Bərdə hakimi Nuşabəyə olan sayqısını bildirdi. Rusların Bərdəyə saldırdı çalib çapmaqlarını, evləri yandırdı insanları öldürməklərini, Nuşabəni əsir tutduqlarını bir-bir İsgəndərə deyib onu dəliyə çevirdi. İsgəndər bu bölümde ruslardan intiqam alacağına söz verir. Ona görə də yolunu Qıpçaq (Qıfçaq) çölündən salıb Rus ölkəsinə yola düşür.

İsgəndərin Şərəfnamədəki savaşılarının ən uzununu İsgəndərin qoşunuyla ruslar arasında olan savaşıdır. Bu savaşı yeddi aşamada rusların enilməsinə irəliləyir. Nizami çox incəliklə bu bölümde rusların antropoloji, sosioloji psixolojisi (psixologiyası), milli kimlikləri, ekonomik du-

Arlar ölkəni, açarlar şəhri o xalqların xamı, dəhrin alçağı Hamısı tökmədən qurddır, arslandır qan tökməyə qoçaq, süfrəyə qorxaqdır

Ruslardan heç kimə insanlıq güdməz Bərbəzəkdən başqa heç nə görünməz

Eşşəyin yükü ləl olsa ya gövhər, ləl-gövhərə baxma, həmin eşşəkdir."

Başqa bir beytdə isə belə yazır:

«...»

"Ciyər yemək rusların ayınır mey ilə noğul isə gəlinlərin işidir"

Nizami hətta Xosrovun ölümünə dözə bilməyib ölüsünün yanına uzanıb ölənin Şirinin can verdiyi bölümde belə ruslara satışmaqdan vaz keçə bilmir. Bu bölümün son beytlərində belə yazır:

«...»

"Qərəçi (Zəngi) ilə Rus mütrub olar'sa, Bundan daha yaxşı toy etmək olmaz!"

Bu beyt əslində ata-babaların dediyi bu hikmətli sözün farsca çevirməsi dir: "Elçisi günüm olanın başına külüm olar!"

Xanlar xanı İsgəndərə bir kəniş başışlamışdı. İsgəndər sevməyib unutmşdu. O kəniş İsgəndər ilə rusların savaşında üç dəfə rus qoşununa saldırdı qoşundan öldürür. Ancaq üçüncü dəfə rusların qoşundakı eybəcər dev (div) o qızı əsir tutub rus qoşununa verir. İsgəndər o devə əsir tutub ona mərhəmət göstərdikdən (göstərdikdən) sonra o dev İsgəndərə qulluq etmək üçün rus ordusuna saldırdı çoxlu rus öldürdükdən sonra həmin qızı qoştuğuna vurub İsgəndərinhüzuruna qaytarır. İsgəndər o qızı tanıyır. Amma bu dəfə ondan xoşu gəlmişdi. Nizami o ikisinin arasındakı danışıqlardan romantik bir tablo yaradır. Kəniş İsgəndərə dediyi beytlərdə öz milli kimliyi və gəldiyi ölkəni beləcə açıqlayır:

«...»

"Olmaya şah mənim üzümün Türklüyünü Gördümü, xalım tək hinduma döndü?"

Bu beytdə Nizami "türklük" sözcüyünü sifət yaxud əlamət olaraq qızın üzünün gözəlliyinə istiare kimi işlədibdir...

(ardı gələn sayımızda)